

TEMPORALITA CHUDOBY VO VYBRANÝCH OKRESOCH SLOVENSKA

Anton Michálek*

* Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava, geogami@savba.sk

Temporality of poverty in selected districts of Slovakia

Due to the continuous growth of inequality, whether on the global or regional level, for the complex research of poverty, it is necessary to target its temporality. This article examines conceptual-methodological and empirical aspects of research of the temporality of poverty. The main objective of this article is, to set the temporality in the poverty districts of Slovakia, and based on this, to set the different types and identify chronically poverty districts. The following objective is to provide relevant theoretical bases and empirical findings on the relationship between the severity of poverty and its duration in Slovakia. To accomplish our main objective, we used period analysis and component analysis. To observe the relationship between these phenomena (the severity and duration of poverty), Spearman's correlation coefficient was used. The results of the analysis showed the differentiated character of poverty districts in Slovakia from the aspect of the duration of the poverty. The most widespread are the districts of chronic poverty, with the worst situation in the Kežmarok, Vranov nad Topľou and Rimavská Sobota districts. The results also confirmed our hypothesis of a significant correlation between the severity of poverty (depth) and the chronicity of poverty (length) in poverty districts in Slovakia.

Key words: poverty, temporality, chronic (permanent) poverty, deprivation, districts, spells approach, component analysis, districts of Slovakia

ÚVOD

Chudoba na Slovensku sa stala významným negatívnym sprievodným javom transformácie spoločnosti po roku 1989. Jej výrazný nárast v 90. rokoch minulého storočia bol výsledkom prudkých spoločensko-ekonomických zmien, dôsledkom kultúrneho a civilizačného procesu, ako aj množstva reforiem a ďalších faktorov. Významným sprievodným javom a aspektom zmien v spoločnosti bol rast nerovností, pričom výrazné sociálne a majetkové rozdiely medzi jednotlivými skupinami obyvateľstva viedli a stále vedú k príjmovej polarizácii spoločnosti. Na jednej strane sa zvýraznili existenčné problémy niektorých početných kategórií obyvateľstva, na strane druhej sa neúmerne rýchlo zvyšovalo a stále zvyšuje bohatstvo relatívne úzkej skupiny populácie. Z dôvodu neustáleho rastu nerovností možno očakávať ich silnejší vplyv na chudobu. Preto je potrebné v rámci komplexného výskumu chudoby v globálnej mierke, ale aj na Slovensku, zamerať pozornosť na detailnú rekognoskáciu jej časových aspektov. V rámci takýchto, na trvanie a dynamiku chudoby zameraných výskumov je potrebné prioritne venovať pozornosť sledovaniu temporality chudoby – skúmaniu jej krátkodobého, prechodného, dlhodobého alebo trvalého charakteru. Trvanie chudoby má významný priamy vzťah k úrovni, závažnosti, ale aj k ďalším významným atribútom chudoby, čo poukazuje a umocňuje relevantnosť jej skúmania. K výskumu temporality chudoby sa dá pristupovať z rôznych aspektov. Pomerne veľmi dobre sa dá pozorovať a skúmať z geografického pohľadu (v priestorových analýzach) pri identifikovaní dlhodobých chudobných území, regiónov alebo lokalít. Zastúpenie časových typov chudoby v rôznych pries-

torových jednotkách a ich charakter z aspektu trvania chudoby výrazne ovplyvňuje vývoj a možnosti ich rozvoja. Regióny s krátkodobou chudobou majú vo všeobecnosti väčšie možnosti a potenciál rozvoja a dokážu sa lepšie vyrovnávať s ekonomickými turbulenciami. Na druhej strane výskyt chronickej chudoby v niektorých regiónoch umocňuje ich problémovosť. Inými slovami, dlhodobo pretrvávajúca, resp. permanentná chudoba sa v niektorých regiónoch stáva ťažko riešiteľným problémom.

V príspevku sa pokúsime v kontexte s uvedenými poznámkami a poznatkami odpovedať na dve konkrétne a z viacerých aspektov relevantné otázky. Prvou otázkou je, ako sa identifikované okresy chudoby (ďalej OCH) na Slovensku odlišujú na základe dĺžky (trvania) chudoby a druhou, či existuje vzťah, resp. (ne)závislosť medzi sledovanými javmi (dĺžkou a závažnosťou) chudoby, teda či dĺžka trvania chudoby ovplyvňuje jej závažnosť. Odpovede na tieto otázky sú predpokladom a východiskom pre dosiahnutie stanovených cieľov tejto štúdie, ktorá má dva ciele. Prvým cieľom je zachytiť a zmerať najvýznamnejší časový atribút chudoby, a to jej dĺžku (trvanie) v identifikovaných OCH. Na základe získaných výsledkov vykonať časovú typológiu OCH a identifikovať chronicky chudobné okresy. Druhým cieľom je overenie hypotézy o vzťahu medzi závažnosťou chudoby a jej chronicnosťou v podmienkach Slovenska. Vychádzame z predpokladu, že chronická chudoba je významným predikátorom (ukazovateľom) jej závažnosti. Potvrdenie alebo vyvrátenie uvedenej hypotézy má využitie najmä v okresoch so závažnou a dlhodobou chudobou. Získané poznatky a ich úspešné aplikačné využitie by mohli viesť k zníženiu úrovne, resp. prerušeniu chronickej chudoby v postihnutých okresoch.

SÚČASNÝ STAV A VÝZNAM VÝSKUMU TEMPORALITY CHUDOBY

Od 90. rokov minulého storočia dochádza nielen k významným zmenám vo vymedzení a meraní chudoby, ale aj k rozšíreniu tém zameraných na skúmanie jej temporality. Táto skutočnosť z veľkej časti súvisí s postupnou lepšou dostupnosťou longitudinálnych, prierezových, resp. panelových dát o chudobe. Pre vedcov má lepšia dostupnosť dát veľký význam, pretože výskumy zamerané na trvanie a vývoj chudoby dokážu nielen identifikovať pozitívne alebo negatívne smerovanie, ale aj predikovať mnohé sociálne a demografické aspekty a správanie obyvateľov. Relevantnosť skúmania problematiky narastá v dôsledku dynamického vývoja a procesov v spoločnosti, rýchlych zmien, implementácie mnohých významných sociálnych a regionálnych politík v dôsledku integračných tendencií, ale aj pre možnú zraniteľnosť v prípade nepriaznivého vývoja. Sledovať časovú dimenziu chudoby, zvlášť v malých priestorových jednotkách, akými sú NUTS 4, resp. LAU 1 (okresy) alebo LAU 2 (lokality, resp. obce), nie je jednoduchou záležitosťou. Dôvodom je najmä slabá rozpracovanosť konceptov a metodík a nestabilita porovnateľných priestorových jednotiek (napr. v dôsledku zmien administratívneho členenia územných jednotiek). Medzi hlavné ciele skúmania temporality chudoby z priestorového hľadiska patrí najmä snaha identifikovať chronicky chudobné regióny, poukázať na najvýraznejšie zmeny a posuny, ktoré sa v regiónoch odohrávajú, na ich súvislosť so všeobecnými trendmi, a vytvoriť predpoklady a zázemie na sledovanie ďalších aspektov chudoby v priestore. Táto skutočnosť vychádza zo záujmu a potrieb pochopenia dôvodov dlhodobého trvania chudoby, priebehu schudobnenia, dynamiky a zmien v určitých „kritických“ časových horizontoch. Časopriestorový aspekt chudoby má výrazný vplyv aj na nové pozície regiónov. Napriek preukázanej relevantnosti témy i lepšej dostupnosti longitudinálnych dát je

v súčasnosti výskum temporality chudoby na rôznych priestorových úrovniach pomerne málo zastúpený. Zvlášť absentujú témy týkajúce sa jej stability alebo zmien v najviac postihnutých oblastiach a regiónoch chudoby, ale aj témy zamerané na analýzu vplyvu dlhodobej chudoby na jej úroveň. Longitudinálna analýza precizuje chudobu v regiónoch, pretože čas jej trvania úzko súvisí s jej úrovňou a charakterom. Súčasne dokáže v regiónoch odhaliť fluktuáciu chudoby okolo hranice rizika chudoby a identifikovať tie regióny, v ktorých sa obyvateľstvo nachádza v „hlbokej“ chudobe. Vie zachytiť dynamiku chudoby, a tak identifikovať zmenu, teda zhoršenie alebo zlepšenie situácie a tým vlastne upozorniť na negatívny alebo pozitívny vývoj regiónov. Prispieva tiež k pochopeniu determinantov chudoby, lebo umožňuje z časového hľadiska analyzovať skutočnosti stojace za vývojom hodnôt agregovaných ukazovateľov (Jenkins 2011). Umožňuje tiež zistiť, či pokles počtu chudobných regiónov je výsledkom toho, že sa do chudoby prepadá menej regiónov, alebo toho, že sa z nej viac vymaňuje. Na základe doterajších poznatkov uvádzame päť najvýznamnejších dôvodov poukazujúcich na relevantnosť problematiky a jej skúmania.

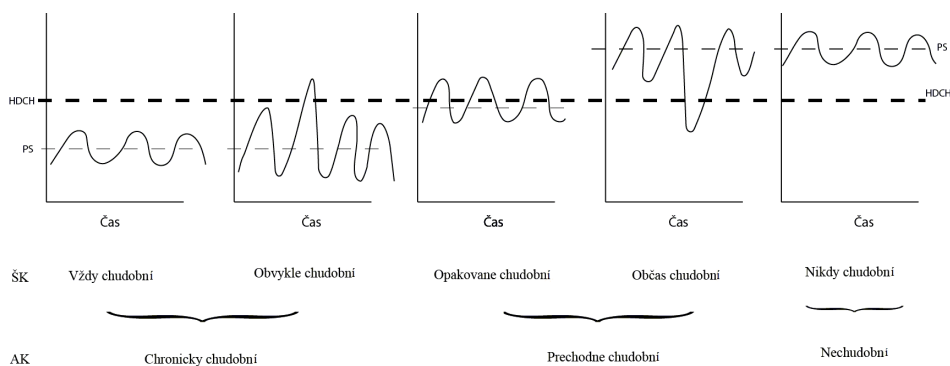
Po prvé, rozsah problému a jeho spoločensko-politické dôsledky sú veľmi významné. K dispozícii je presvedčivé množstvo dôkazov, ktoré ukazujú, že časové analýzy chudoby môžu vysvetliť, prečo chudoba pretrváva v určitých regiónoch, prečo sa u obyvateľov v týchto regiónoch dedí z generácie na generáciu, prečo je ťažké uniknúť z „priestorovej“ pasce chudoby. Po druhé, je pravdepodobné, že výskum temporality, najmä vzhľadom na chronickosť chudoby, do značnej miery odкрýva a charakterizuje kumulatívne nevýhody okresov: nízke výnosy všetkých foriem investícií, slabú integráciu, spoločenské a politické vylúčenie, nedostatočný prístup k verejným službám a ďalšie. Identifikácia chronickej chudoby zároveň odкрýva dôsledky uvedených, ale aj ďalších kumulovaných nevýhod (ako napr. nízka úroveň príjmov a miezd, vysoká sociálna odkázanosť, nízka životná úroveň a pod.). Po tretie, poukazuje na obmedzené možnosti ľudí, ktorí dlhodobo žijú v pasci chudoby, zvlášť výrazne znižuje možnosti ich úniku z chudoby. To znamená, že aj keď má jedinec podnikateľské zručnosti, kapitálové investície a vôľu investovať do podnikania, návratnosť investícií je nižšia ako v bohatších regiónoch, resp. v regiónoch s výskytom dočasnej alebo krátkodobej chudoby. Chronická chudoba znižuje úspešnosť podnikania a rozširuje svoj zhubný vplyv na investície (rizikovosť, nižší zisk, dlhšia návratnosť, ...) a ľudský kapitál (absencia uplatnenia vzdelania, zručností a kvalifikácie, zvyšuje sociálnu izoláciu, ...). Po štvrté, napriek tomu, že svet zažíva hospodársky rast (krátko prerušený v období krízy) a eviduje pokles počtu chudobných, ukazuje sa, že stále existujú krajiny a regióny chronickej chudoby, pre ktoré sú charakteristické jej najťažšie formy. Extrémna chronická chudoba vyskytujúca sa v niektorých krajinách a regiónoch ešte viac znižuje ich už aj tak nízky sociálno-ekonomický potenciál, obmedzuje možnosti rozvoja a spôsobuje množstvo ďalších problémov. Po piate, sú to čisto pragmatické dôvody súvisiace so signifikantnou skupinou chudobných ľudí, ktorí znižujú úroveň spotreby, pretože vyžadujú málo tovarov a služieb. Dĺžka (trvanie) chudoby v regiónoch a lokalitách výrazne negatívne ovplyvňuje všetky oblasti kvality života ich obyvateľov, pričom táto skutočnosť je v pozornosti rozvojových politík a debát a je čoraz viac akceptovaná v sociálnej, ale aj v regionálnej a lokálnej politike.

Z uvedeného je zjavné, že poznatky o temporalite chudoby v regiónoch chudoby získané pomocou longitudinálnych analýz sú základným predpokladom a východiskom pri hľadaní riešení a programov jej postupného znižovania, prípadne

úplného odstránenia. V dôsledku spomínaných skutočností vzniká aj táto štúdia, ktorá chce aspoň čiastočne vyplniť medzeru chýbajúcich časových výskumov chudoby a jej rôznych aspektov s dôrazom na aspekt jej trvania. Príspevok sčasti predstavuje všeobecný konceptuálny návod a jedno z množstva riešení, ako možno analyzovať najvýznamnejšie časové charakteristiky chudoby a ich vplyv na úroveň chudoby vo vybraných priestorových jednotkách. Predložené koncepty i metodické postupy využité pri vykonanej časovej typológii regiónov chudoby, alebo určení miery závislosti, môžu byť využité aj v iných krajinách, najmä v krajinách s porovnateľnou sociálno-ekonomickou situáciou a vývojom (napr. v krajinách strednej a východnej Európy).

ČASOVÁ KLASIFIKÁCIA A KATEGÓRIE CHUDOBY

Štúdium temporality chudoby sa zameriava hlavne na trvanie a analýzu zmien stavu chudoby – jej (ne)stabilitu v čase. Cieľom výskumu je posúdiť dĺžku a zmeny v chudobe analýzou dĺžky jej trvania. Podľa uvedeného kritéria (dĺžky trvania chudoby) možno chudobných zaradiť do troch agregovaných kategórií (AK), ktoré zahŕňajú päť špecifických kategórií (viď obr. 1). Do prvej kategórie zaraďujeme chronicky chudobných, ktorých charakterizuje vysoká úroveň chudoby (vždy vyššia ako definovaná hranica chudoby na obrázku označená skratkou HDCH) v celom sledovanom období. Do tejto kategórie patria aj dlhodobochudobní vyznačujúci sa „obvykle“ (nie však v každom období) vyššou úrovňou chudoby. Druhú kategóriu tvoria prechodne chudobní, ktorí sú opakovane chudobní. Charakterizuje ich „kolísavá“ chudoba (chudobní len v niektorých obdobiach), pričom úroveň ich chudoby osciluje okolo hranice chudoby. Do tejto kategórie patria aj občas (príležitostne) chudobní, ktorí zažili aspoň jedno obdobie v chudobe, aj keď úroveň ich chudoby sa väčšinu času pohybuje nad hranicou chudoby. A konečne tretiu kategóriu tvoria ľudia, ktorí počas svojho života nikdy nezažili chudobu.

Obr. 1. Časová klasifikácia chudoby a kategórie chudoby

HDCH – hranica deprivačnej chudoby, PS – priemerné skóre, ŠK – špecifická kategória, AK – agregovaná kategória

Zdroj: Spracované autorom podľa Jalan a Ravallion (2000).

Medzi uvedenými špecifickými kategóriami chudobných existuje pohyb, resp. presun, ktorý je až na malé výnimky významnejší len medzi susednými kategóriami. „Vzostupné“ pohyby charakterizujú tých chudobných, ktorí si zväčša krátkodo-

bo, pod vplyvom rôznych pozitívnych, či už individuálnych (napr. v dôsledku získania práce, lepšie platenej práce, ...) alebo spoločenských príčin (ekonomický rast a hospodársky rozvoj, ...) „polepšia“ a na čas sa presunú do inej kategórie chudobných (napr. chronicky chudobní prejdú do kategórie obvykle alebo opakovane chudobní). Naopak, tzv. „zostupné“ pohyby charakterizuje prechod do horšej kategórie chudobných, napr. ak sa ľudia prechodne chudobní presunú do kategórie dlhodobochudobní, v extrémnych prípadoch až do kategórie chronicky chudobní. Takéto výrazne negatívne presuny sa odohrávajú zväčša v nepriaznivých obdobiach, ako napr. v období kríz, ekonomického poklesu, v dôsledku osobných zlyhaní, nepriaznivých individuálnych životných situácií (strata zamestnania, zhoršenie zdravotného stavu a iné), ako aj v dôsledku zmien životného cyklu (založenie rodiny, zaoštaranie bývania, odchod do dôchodku a iné).

Mobilitu medzi jednotlivými kategóriami veľmi dobre vystihuje Gordonov model dynamiky chudoby (Gordon et al. 2000) zachytený na obr. 2. Model zachytáva mobilitu medzi štyrmi uvedenými základnými kategóriami populácií, pričom sústreďuje pozornosť na pohyb chudobných v oboch smeroch, ktorý je vyjadrený šípkami. Tieto ukazujú na pohyb vedúci buď k zlepšeniu (šípka vo štvrtom kvadrante) alebo k zhoršeniu (šípka v druhom kvadrante) ich situácie v čase. Môžeme vidieť, že ak sa u chudobných ich príjem dostatočne zvýši, môže sa časť z nich presunúť do pravej časti (štvrtý kvadrant) a neskôr, ak sa zvýšia aj ich výdavky a spotreba, prestávajú byť chudobní (tretí kvadrant). U chudobných môžu nastať ešte dve ďalšie situácie. Keď krátkodobé zvýšenie príjmu zlepši ich životnú úroveň a časť z nich sa presunie do kategórií nebohatých, resp. nechudobných (na grafe sa nachádzajú v priestore bledého obdĺžnika pokrývajúceho časť plochy troch kvadrantov okrem prvého). Avšak veľká časť chudobných, aj keď sa pokúšali udržať si dosiahnutú životnú úroveň, sa veľmi rýchlo prepadla do kategórie označenej ako zraniteľní (ohrození). Táto skupina zraniteľných sa napriek snahe udržať si životnú úroveň v mnohých prípadoch po určitom čase stáva opäť chudobná, teda padá do kategórie chudobných (na grafe prvý kvadrant vľavo dole).

Ďalšou pridanou hodnotou tohto cenného a prehľadného modelu je, že v rámci kategórií chudobných definuje najchudobnejších, tvoriacich jadro chudobných, a v rámci kategórie „nie chudobní“ – nadpriemerne bohatých. Široké spektrum informácií, ktoré model poskytuje, nám zároveň umožňuje zachytiť a vyčleniť základné kategórie populácií charakterizované podľa príjmu a životnej úrovne. Na základe obr. 2 môžeme vyčleniť štyri hlavné kategórie populácií:

- chudobní, ktorá zahŕňa i podkategóriu „jadro chudobných“¹, ľudí trpiacich „komplexnou“ a hlbokou chudobou (sú nielen príjmovi chudobní, ale aj materiálne znevýhodnení a cítia sa aj subjektívne chudobní);

- zraniteľní (nechudobní, resp. nebohatí)² predstavujú populáciu nachádzajúcu sa tesne nad prahom životnej úrovne alebo v jeho blízkosti, resp. na hranici chudoby. Táto kategória je veľmi „citlivá“ aj na najmenšie ekonomické zmeny. V prípade nepriaznivého ekonomického vývoja alebo iných negatívnych okolností sa tieto

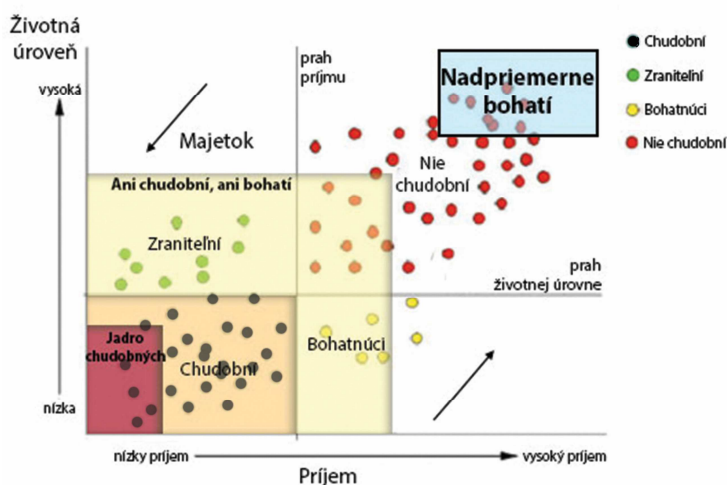
¹ Táto kategória tvorí vlastne „jadro“ chudobných a sú pre ňu typické najťažšie formy chudoby, pričom sa súčasne vyznačujú najväčšou hĺbkou chudoby.

² V zahraničnej literatúre je táto kategória niekedy označovaná ako „breadline“ chudobní, teda „chudobní na/na hranici chudoby“. Väčšina obyvateľov patriacich do tejto kategórie skutočne žije na hranici chudoby alebo tesne nad ňou a tým je vylúčená z niektorých sociálnych dávok a z účasti na získaných ekonomických výsledkoch a pôžitkoch spoločnosti.

veľmi rýchlo prejavia na zhoršení jej finančnej situácie a u časti tejto populácie aj pádom do kategórie chudobných;

– bohatnúci, ktorých príjem sa zvyšuje rýchlejšie ako životná úroveň, avšak stále nie sú dostatočne bohatí na to, aby odolali rôznym nepriaznivým, najmä ekonomickým alebo finančným okolnostiam a znova neprepadli sitom chudoby;

– „nie chudobní“, vlastnia určitý majetok a majú aj obvykle väčší príjem ako je priemer v spoločnosti. Do tejto kategórie Gordon et al. (2000) zaradili aj nadpriemerne bohatých s veľmi vysokou životnou úrovňou a vysoko nadpriemernými príjmami.

Obr. 2. Model dynamiky chudoby podľa D. Gordona

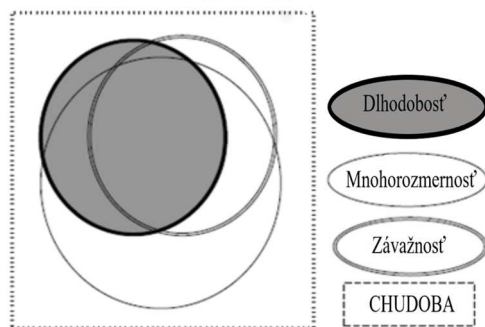
Zdroj: Prevzaté z Dorlinga a Pritcharda (2010), originál Gordon, D. et al. (2000), upravené autorom.

Uvedené klasifikácie chudoby založené na dĺžke trvania chudoby a mobilite chudobných, veľmi úzko súvisia s ďalšími charakteristikami, a to najmä s multidimenzionalitou, vážnosťou (ťaživosťou) chudoby a znakmi jej priestorovej dimenzie (marginalizáciou a exklúziou populácií, izolovanosťou území, ich (nielen) geografickou polohou, ale aj odľahlosťou a vzdialenosťou od ekonomických centier, regiónov a rozvinutých území). Z tohto dôvodu sa v nasledujúcej časti príspevku venujeme stručnej prezentácii chronickej (permanentnej) chudoby, ktorá je previazaná s najťažšími formami chudoby. Identifikácia chronickej chudobných regiónov je jedným z prioritných cieľov tejto štúdie.

CHRONICKÁ (PERMANENTNÁ) CHUDOBA

Chronická chudoba má celý rad termínov, ktoré indikujú, že ide o najzávažnejší typ chudoby. Často je označovaná aj ako chudoba extrémna (extreme poverty), permanentná (permanent poverty), niekedy tiež ako radikálna (ultra poor), jadrová (hardcore), chudoba ako núdza, bieda alebo „na mizine“ (destitute). Za chronickú chudobu možno považovať chudobu pretrvávajúcu niekoľko rokov, alebo aj celý život, ktorá je často prenášaná medzigeneračne. Takáto je definícia chronickej chu-

doby uvedená v Správe o chronickej chudobe (Chronic poverty advisory network 2014). Hoci determinujúcim znakom chronickej chudoby je dĺžka jej trvania, má aj ďalšie charakteristické atribúty. Podľa autorov Hulme et al. (2001) chronickú chudobu charakterizujú tri kľúčové znaky – dlhodobosť/dlhotrvácnosť (long duration), mnohorozmernosť (multi-dimensionality) a závažnosť (severity), ktoré sú graficky zachytené na obr. 3.

Obr. 3. Kľúčové (pretínajúce sa) znaky (charakteristiky) chronickej chudoby

Zdroj: Hulme et al. (2001).

Britský ústav pre medzinárodný rozvoj (UK Department for International Development 2013) rozširuje skupinu kľúčových znakov chronickej chudoby (ďalej CHCH) o priestor a uvádza štyri kľúčové vlastnosti (charakteristiky). Sú to:

1. Dĺžka (obdobie) trvania chudoby, ktorá je často označovaná ako determinujúca vlastnosť (charakteristika) chronickej chudoby. Akokoľvek ťažká a multidimenzionálna je chudoba, ak netrvá dlhší čas, nie je chronickou, ale skôr prechodnou chudobou. Niektorí vedci sa domnievajú, že za CHCH možno považovať chudobu, ktorá trvá nepretržite počas piatich rokov (Chronic poverty research centre 2004). Chronická chudoba môže mať aj kratšie časové rámce (v jednotlivých ročných obdobiach) a samozrejme aj dlhšie (spojené so životnými cyklami). Dĺžka, resp. trvanie chudoby je tak kľúčovým bodom CHCH, pričom platí, že čím je toto obdobie dlhšie, tým viac vedie k strate majetku, ohrozeniu živobytia, strate zdravia a sociálnych väzieb. V neposlednom rade je dôležité si uvedomiť, že chronická chudoba je často prenášaná naprieč generáciami a ohrozuje ich mobilitu na vertikálnej i horizontálnej osi, teda priamo ich budúcnosť.

2. Mnohorozmernosť, ktorá je v súčasnosti vo všeobecnosti akceptovaná ako základný atribút chudoby, sa okrem nedostatku príjmov prejavuje širokým spektrom deprivácií (fyzické, ekonomické, sociálne, kultúrne atď.). V súvislosti s chronickou chudobou možno konštatovať, že kumulácia deprivácií priamoúmerne zvyšuje chronicnosť chudoby. Za najvýznamnejšie príčiny CHCH sú považované ekonomické podmienky a deprivácie, ktoré v značnej miere vytvárajú a formujú pasce chudoby (Carter a Barrett 2006 a Barrett a Carter 2013).

3. Závažnosť chudoby je tretou kľúčovou vlastnosťou CHCH, ktorá je vyjadrená medzerou chudoby, teda vzdialenosťou chudoby od hranice chudoby. Pochopenie závažnosti chudoby je vo vzťahu k chronickej chudoby dôležitou podmienkou, pretože umožňuje pohľad do stratégií a kompromisov chudobných (napr.

zrieknutie sa zdravotného ošetrovania s cieľom uspokojenia potrieb, napr. spotreba potravín pre domácnosť), postojov a vzťahov (averzia a apatia k spoločnosti), správania a preferencií (napr. prioritizovanie okamžitých potrieb obmedzuje možnosti týkajúce sa budúcich potrieb alebo ich odkladanie).

4. Odl'ahlosť, resp. veľká vzdialenosť od politických, hospodárskych a iných významných centier a území. Chronická chudoba má tendenciu mať vlastné priestorové charakteristiky, čo ukazuje na vysoký stupeň kovariantných rizík a kombinovaných súhrnných nevýhod. Chudobu môže "spustiť" alebo výrazne zhoršiť región alebo lokalita bývania. Dôležitou skutočnosťou je, že oblasti s vyššou koncentráciou chudobných ľudí sa vyznačujú vyššou pravdepodobnosťou koncentrácie chronickej chudoby. Fyzická (geografická) odl'ahlosť regiónov je často sprevádzaná politickou a ekonomickou odl'ahlosťou, ktoré znižujú ich zapojenie do rozhodovacích procesov a možnosti ekonomickej aktivity obyvateľov. Tým zvyšujú riziko celkovej zraniteľnosti a chronickej chudoby. Odl'ahlosť je dôležitým faktorom a výrazne prispieva ku chronickej chudobe mnohých regiónov a lokalít a môže viesť k vzniku, zotrvaníu a rozšíreniu tzv. priestorových pascí chudoby (spatial poverty traps). Ako konštatujú Bird et al. (2010), podstatným znakom chronickej chudoby je jej silná priestorová koncentrácia, v značnej miere určujúca charakter chudobných regiónov.

Procesy, ktoré sú základom chronickej chudoby, sú komplexné a dynamické. Aj z tohto dôvodu uchopenie a pochopenie chronickej chudoby vyžaduje interdisciplinárnu spoluprácu. Táto kooperácia je zvlášť potrebná v konceptuálnej a metodologickej oblasti. Je nevyhnutné vypracovať efektívnu kombináciu kvantitatívnych a kvalitatívnych metód, ktoré by dokázali postihnúť všetky relevantné aspekty najťažších foriem chudoby spojených s jej trvaním.

NOSITELIA A INDIKÁTORY CHRONICKEJ CHUDOBY

Chronická chudoba ovplyvňuje ľudí v rôznych situáciách. Chronicky chudobní sú ľudia, ktorí bežne zažívajú niekoľko foriem znevýhodnení, deprivácií a diskriminácií v rovnakom čase a dlhodobo. Ľudia v chronickej chudobe majú najmenší prospech z ekonomického rastu a vývoja. Chronicky chudobní zostávajú chudobní počas dlhšieho obdobia, alebo aj celý svoj život, a až na malé výnimky odovzdávajú chudobu aj svojim deťom. Oni a ich deti budú aj v budúcnosti tvoriť väčšinu z chudobných ľudí vo všetkých častiach a krajinách sveta. Hoci existuje chronická chudoba vo všetkých regiónoch, príčiny, podmienky, úroveň ich chudoby, životné situácie a ďalšie aspekty CHCH sú značne diferencované. Chronicky chudobní nie sú homogénnou skupinou. Rozdielne skupiny chronicky chudobných sa líšia od krajiny ku krajine, od regiónu k regiónu, od domácnosti k domácnosti, od osoby k osobe – v závislosti od prevažujúcich faktorov a príčin spojených s chudobou a spôsobujúcich chronickú chudobu. Rozdielne kombinácie štrukturálnych faktorov (práce a trhov, etnicity, pôvodu, rasy, pohlavia, náboženstva, sociálnych tried, zdravotného postihnutia a geografickej polohy), faktorov životného cyklu, zloženia a veľkosti domácností, idiosynkrických (prirodná katastrofa, zdravotné postihnutie, lúpež a iné) a ďalších faktorov vytvárajú a udržiavajú chudobu. Uvedené, ale aj ďalšie faktory nám pomáhajú rozpoznať veľmi odlišné situácie a ľudí trpiacich chronickou chudobou, ako aj rôzne procesy, ktoré ich udržiavajú v stave chronickej chudoby. Je dôležité si uvedomiť, že rozdiely v sebe skrývajú rôzne alternatívy CHCH, ktorá je značne regionálne diferencovaná. Chronická chudoba a jej výskyt

v jednotlivých regiónoch je výsledkom širokého spektra diferencovaných príčin a podmienok. Priestorové rozmiestnenie chronickej chudoby má svoje zákonitosti, príčiny a opodstatnenie. Napriek spoločným znakom je rozmiestnenie chronickej chudoby (jej koncentrácia) výrazne determinované geografickou polohou a ekonomickou vyspelosťou krajiny. V tranzitívnych krajinách je výskyt chronickej chudoby spojený s viacpočetnou depriváciou, ktorá vytvára „priestorové pasce“ chudoby. Neistoty trhovej ekonomiky najviac zasahujú odľahlé, ekonomicky alebo inak znevýhodnené a zaostávajúce regióny, ktoré sa nedokázali adaptovať na politicko-ekonomické zmeny, čím sa ešte viac prehĺbilo ich zaostávanie. Práve takéto regióny sa vyznačujú koncentráciou a zvýšeným výskytom obyvateľstva v chronickej chudobe. Zväčša ide o okresy vzdialené od centier ekonomického a politického záujmu, s nízkym potenciálom pre rozvoj, slabou integráciou, ťažkou dostupnosťou z hľadiska dopravných komunikácií, slabou infraštruktúrou, s nízkou úrovňou väzieb a kontaktov s rozvinutými regiónmi. Uvedené a ďalšie nevýhody sa v nich prekrývajú, navzájom posilňujú a kumulujú, čo spôsobuje nárast ich problémov a okrem iného aj predlžovanie a prehľbovanie chudoby ich obyvateľov. Negatívne dôsledky CHCH sa stali východiskom pre vytvorenie indikátorov CHCH, ktoré sme sa pokúsili zosystematizovať. Vytvorili sme sedem oblastí, ktorých indikátory sú spojené a výrazne poukazujú na CHCH. Ide o indikátory z oblasti telesnej (fyzickej) nepohody (rôzne formy telesného postihnutia, chronicky zlý zdravotný stav, choroba v terminálnom štádiu, predčasné úmrtie „živiteľa rodiny“), materiálneho nedostatku (veľmi nízka úroveň celkových príjmov a veľmi nízka úroveň spotreby), duševného vývoja a duševného zdravia (duševné zdravotné problémy, nízka úroveň ľudského kapitálu, vzdelania, vedomostí a zručností). Takisto sem patria indikátory pracovných možností a podmienok (nízka úroveň miezd, sekundárny trh práce, nelegálna a neistá práca, práca v zlých pracovných, najmä zdravotných podmienkach – úrazy a pľúcne ochorenie), bezpečnosti a zabezpečenia (územia a regióny častých násilných konfliktov, zvýšená úroveň fyzickej neistoty spojená s nízkou úrovňou bezpečnosti, nedostatočný prístup k sociálnemu zabezpečeniu), sociálnych vzťahov (nízka úroveň sociálneho kapitálu, sociálnych sietí, slabá úroveň sociálnych vzťahov a väzieb, sociálna exklúzia a izolácia) a indikátory vplyvu, moci a prestíže (slabý, resp. žiadny vplyv a moc, nedostatok práv, neschopnosť ich využitia). Pri uvedenej systematizácii indikátorov CHCH sme vychádzali z práce autorov Hulme a McKay (2005), ktorí uvádzajú v súvislosti s konceptualizáciou chudoby dva významné argumenty. Prvým argumentom je potreba interdisciplinárneho prístupu a doplnenie indikátorov CHCH o „neekonomické“ charakteristiky. Druhým je potreba hľadať spôsoby, ako zabezpečiť, aby chronická chudoba nebola analyzovaná cez príliš úzky objektív. Zoznam zachytáva najvšeobecnejšiu a pomerne širokú skupinu indikátorov platných pre všetky krajiny, avšak ich váha je diferencovaná v závislosti od podmienok jednotlivých krajín a regiónov. V tomto kontexte je zrejماً potreba tvorby špecifických indikátorov platných, ovplyvňujúcich a charakterizujúcich CHCH v jednotlivých krajinách.

KONCEPTUALIZÁCIA VÝCHODÍSK PRE TYPIZÁCIU REGIÓNŮV CHUDOBY Z ASPEKTU ČASU

Z uvedeného je zrejماً, že z priestorového pohľadu je chudoba dynamickým javom, ktorý prechádza vývojom a rôznymi zmenami. Dynamika chudoby sa môže týkať nielen zmien jej úrovne, hĺbky, trvania, znakov, charakteru, ale i zmien jej priestorového výskytu. Regióny chudoby môžu byť kategorizované podľa množ-

stva kritérií, a teda aj časového kritéria trvania chudoby. Podobne ako pri meraní chudoby v jednom časovom momente, vstupuje do analýzy veľa faktorov, ktoré sú navyše dopĺňané dimenziou času. Muffels et al. (2000) dávajú do pozornosti štyri dimenzie dynamicky chápanej chudoby regiónu: dĺžku pozorovaného obdobia, dĺžku trvania chudoby, rozsah striedavých období chudoby a nestálosť – (ne)stabilitu chudoby v čase. Pre každú z uvedených štyroch dimenzií existujú odlišné ukazovatele, ktoré umožňujú regionálne porovnanie. Tieto štyri dimenzie spolu určujú profil regiónov chudoby na časovej osi. V súvislosti s koncentráciou nositeľov chudoby a jej trvaním možno regióny klasifikovať ako regióny v stave trvalej chudoby, regióny v stave dlhodobej chudoby, regióny v stave dočasnej (prechodnej) chudoby, opakovane chudobné regióny (cyklicky, striedavo), regióny v stave krátkodobej chudoby a regióny bohaté, ktoré neboli nikdy chudobné. Doposiaľ neexistuje všeobecná zhoda, aká by mala byť časová hranica (obdobie trvania chudoby) na určenie jednotlivých časových typov regiónov chudoby, resp. na identifikáciu CHCH regiónov. Voľba počtu rokov, ktoré slúžia ako klasifikačné kritérium medzi jednotlivými profilmi, je arbitrárna. Za najnižšiu hranicu napr. pre trvalú chudobu (CHCH) možno v súčasnosti považovať hranicu 3 – 5 rokov, pričom väčšina odborníkov skôr uprednostňuje dlhšie časové obdobie. Chronicky chudobné regióny sa zväčša definujú a identifikujú podľa podielu chronicky chudobných, ktorí zostávajú chudobní počas dlhšieho obdobia, alebo aj celý svoj život (Shepherd a Scott 2011). Stanovenie limitu (trvania chudoby) závisí od veľkého množstva faktorov a v značnej miere je podmienené aj geograficky. V ekonomicky vyspelých krajinách časová hranica CHCH regiónov klesá v súvislosti s dynamickým vývojom a množstvom programov, opatrení, politik, ale aj finančných zdrojov smerovaných do chudobných regiónov. V niektorých krajinách sa za CHCH považujú regióny, v ktorých obyvateľstvo trpí CHCH viac ako tri roky.

Diferencovaná úroveň chronicky chudobných, resp. ich vysoká koncentrácia v niektorých regiónoch je významným indikátorom ich nepriaznivej situácie a významným faktorom ich dlhodobého zaostávania. Analýzy chudoby v regiónoch z dlhšieho časového obdobia sú dôležité aj z aspektu zostavenia ich detailnejších profilov. Súčasne umožňujú sledovanie vývojových trendov a zmien v regiónoch, ako aj identifikáciu rizikových období. Z uvedeného možno predpokladať, že dĺžka pozorovania (počet rokov, počas ktorých sa sleduje chudoba v regióne) ovplyvňuje charakter, priebeh i samotný výskyt pretrvávajúcej chudoby. Sledovanie regiónov v dlhšom časovom období môže priniesť detailnejšie a kvalitnejšie výsledky než výskum kratších období.

Výskum chronickej chudoby a časových typov chudoby v regiónoch prináša množstvo ďalších otázok. Sú to napr. otázky súvisiace s možnosťou ich kompenzácie v čase (napr. či obdobia, v ktorých je región v chudobe, môžu byť vykompenzované obdobiami, v ktorých sa v chudobe nenachádza), s identifikáciou dlhodobej chudoby (napr. či možno každému obdobiu chudoby priradiť rovnakú váhu), analýzou vzťahu medzi závažnosťou chudoby a jej chronicnosťou (napr. do akej miery je závažnosť chudoby predikátorom chronickej chudoby a naopak), alebo otázkami súvisiacimi s rozdielmi medzigeneračnej chudoby a medzigeneračného prenosu chudoby v regiónoch. Vidíme, že s riešením problematiky sa otvára veľa ďalších významných otázok spojených s dlhodobou znevýhodnenými regiónm. Aby sme mohli analyzovať časové aspekty chudoby (určiť jej vývoj, dynamiku, zmeny, trvanie, atď.), je nutné najprv definovať, na čo má časová analýza slúžiť, teda, čo je jej cieľom. Treba mať na zreteli, že merať možno vždy len určitý časový aspekt chu-

doby a spôsob závisí od viacerých faktorov, predovšetkým od sledovaného cieľa, dostupnosti zdrojov, teritoriálnej mierky, charakteru a výpovednej schopnosti vybraného konceptu, použitej metódy, možnosti hodnotenia a interpretácie získaných výsledkov. Každý z uvedených faktorov výrazne ovplyvňuje merania a ich výsledky, pričom hlavný dôraz treba venovať výberu vhodného konceptu. Aj keď je zrejmé, že každý má určité prednosti a nedostatky, je potrebné vybrať taký koncept a spôsob merania, ktorý je jednoznačný vo vzťahu k cieľu, ľahko aplikovateľný a interpretovateľný a poskytuje relevantné poznatky o trvaní chudoby v regiónoch. V súčasnosti existuje niekoľko konceptov zameraných na skúmanie dynamiky, resp. trvania chudoby v čase (Hulme a Shepherd 2003). Medzi najviac používané patrí analýza periód (spells approach) a analýza komponentov (component approach). My sme pre náš výskum využili obidva koncepty, pomocou ktorých sme vykonali časovú typológiu okresov chudoby na Slovensku.

ČASOVÁ ANALÝZA A TYPIZÁCIA OKRESOV CHUDOBY NA SLOVENSKU

Získané poznatky a výsledky z výskumov chudoby na regionálnej i lokálnej úrovni na Slovensku poukazujú na významný časový rozmer prevalence určitého typu chudoby v okresoch a lokalitách. Je všeobecne známe, že nepomerne väčší podiel dlhodobo chudobných žije v periférnych a znevýhodnených oblastiach a okresoch Slovenska. Pri časovej typizácii sa zameriame na okresy chudoby (16), ktoré boli vyčlenené na základe precíznej priestorovej analýzy za pomoci konceptu mnohonásobnej deprivácie prezentovaného v práci Michálek a Veselovská (2016)³. Pri stanovení ich „rokov v chudobe“ budeme vychádzať z troch relevantných atribútov (komponentov) chudoby, a to miery dlhodobej nezamestnanosti, priemernej mzdy⁴ a podielu osôb v hmotnej núdzi v okresoch. Pozíciu jednotlivých okresov chudoby z aspektu uvedených atribútov (ich priemerných hodnôt za obdobie rokov 2004 – 2016) možno sledovať na obr. 4.

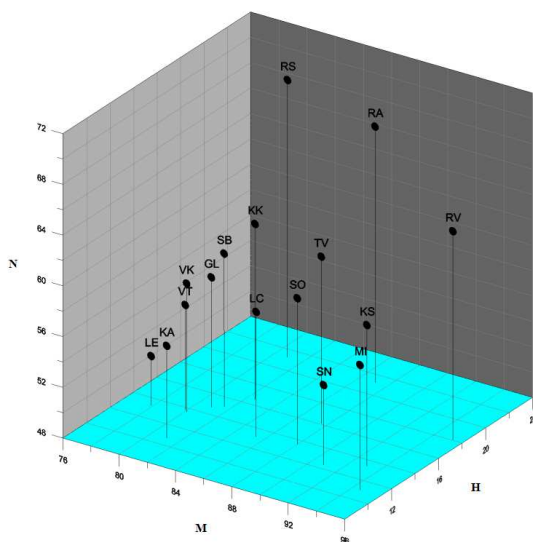
Dĺžku chudoby budeme analyzovať za 13-ročné obdobie, konkrétne za roky 2004 – 2016⁵. Pozornosť zameriame na zaradenie okresov chudoby do vyčlenených typov podľa zvolených kritérií. Časová typizácia okresov chudoby analýzou periód z aspektu kumulovanej deprivácie je zameraná na sledovanie počtu rokov, v ktorých bol okres deprivovaný minimálne v dvoch depriváčnych položkách. Toto základné kritérium typizácie okresov chudoby sme z dôvodu sprehľadnenia typizácie pracovne označili ako „významnú“ depriváciu. Za každú depriváčnu položku sme vybrali 20 % okresov s hodnotou rovnakou alebo menšou ako hodnota dolného kvintilu Q1⁽⁴⁾ (mzda), respektíve 20 % okresov s hodnotou rovnakou alebo väčšou ako hodnota horného kvintilu Q4⁽⁴⁾ (miera dlhodobej nezamestnanosti a podiel osôb v hmotnej núdzi), teda v závislosti od charakteru depriváčnej položky.

³ Uvedení autori pri identifikovaní okresov chudoby a ich typov použili metódu mnohonásobnej deprivácie. Analyzovali šesť relevantných indikátorov, ktoré vybrali na základe ich silnej korelácie s chudobou. Pri analýze boli použité dáta z Regionálnej databázy Štatistického úradu SR a Ústredia práce, sociálnych vecí a rodiny za rok 2001 a 2011 (viac viď. citovaná práca).

⁴ Tento atribút sme zvolili z dôvodu nedostupnosti dát o príjme za sledované priestorové jednotky – okresy, aj keď sme si vedomí, že príjmy sú vhodnejšie a častejšie používané pri podobných výskumoch. Avšak mzdy sledované v kombinácii s ďalším dvomi sledovanými atribútmi sa vzájomne dopĺňajú a tvoria relevantnú skupinu indikátorov sledovania temporality chudoby. Ich vzájomná komplementarita zachytáva takmer celú populáciu chudobného obyvateľstva.

⁵ V tab. 1 sú zachytené hodnoty sledovaných atribútov v párných rokoch sledovaného obdobia.

Na základe uvedených analýz sme vykonali typizáciu okresov chudoby z aspektu ich deprivácie podľa sledovaných atribútov. Následne sme sledovali, v ktorých rokoch okres vykazoval chudobu. Týmto spôsobom sme okresy chudoby začlenili do štyroch typov, ktoré určujú profil okresov chudoby na časovej osi.

Obr. 4. Pozícia chudobných okresov z aspektu vybraných atribútov

Zdroj: ŠÚ SR (2005 – 2017) a ÚPSVaR (2005 – 2017)

Tab. 1. Úroveň deprivácie v sledovaných rokoch v okresoch chudoby na Slovensku

Okres	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016
Levoča	M	M+H	N+H	H	H		
Krupina			N	M	M+N	M	M
Lučenec	N+H	H	N+H	M+N+H	N+H	H	H
Veľký Krtíš	N+H	M+N+H	M+N+H			M	M
Trebišov	N+H	N+H	H	N+H	N+H	N+H	H
Rimavská Sobota	N+H	N+H	N+H	M+N+H	M+N+H	M+N+H	M+N+H
Spišská Nová Ves	H	N+H	H	H		H	
Rožňava	N+H	N+H	N+H	N+H	N+H	N+H	N+H
Košice-okolie	N+H	N+H	N+H	H	H	N+H	H
Revúca	N+H	N+H	N+H	N+H	N+H	N+H	N+H
Vranov nad Topľou	M+H	M+H	M+H	M+N+H	M+N+H	M+N+H	M+N+H
Sabinov	M+N+H	M+N+H	M+N+H	N+H	N+H	N+H	N+H
Gelnica	H	N+H	M+N+H	M+N+H	M+H	M+N+H	N+H
Kežmarok	N+H	N+H	N+H	M+N+H	M+N+H	M+N+H	M+N+H
Michalovce	N+H		N		N	N	
Sobrance	M+N+H	N+H	N+H	N+H	N+H	N+H	N+H

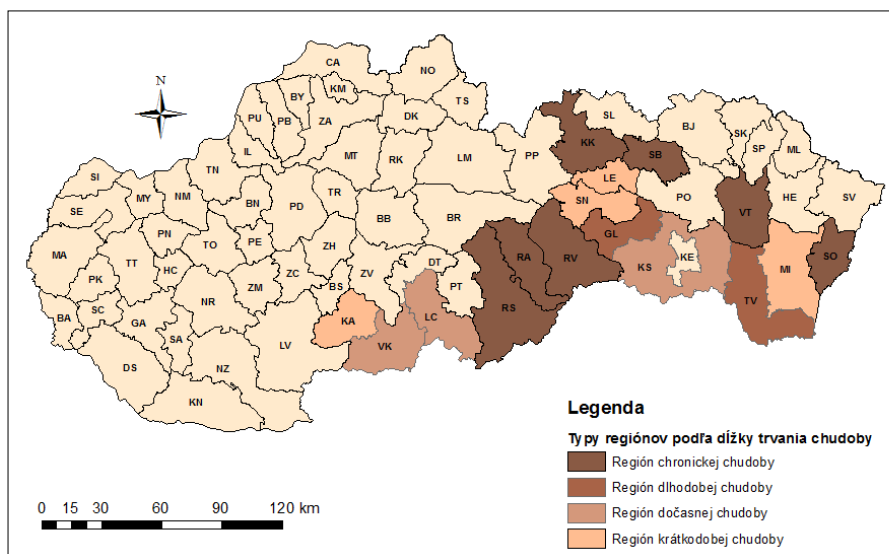
M – priemerná mzda, N – dlhodobá nezamestnanosť, H – hmotná núdza

Pozn.: Tmavšie (šedé) pozadie označuje roky, keď bol okres deprivovaný z aspektu všetkých troch sledovaných atribútov.

Zdroj: ŠÚ SR (2005 – 2017) a ÚPSVaR (2005 – 2017).

Hodnoty v analyzovaných okresoch chudoby sa pohybovali v intervale od 1 do 7, pričom čísla z tohto intervalu vyjadrujú počet rokov v chudobe. Jednotlivé časové typy chudoby môžeme sledovať na mape (obr. 5).

Typ 1 – *Okresy chronickej (permanentnej) chudoby* (chronic alebo permanent poverty) predstavujú najviac rozšírený typ, pričom takýchto okresov chudoby je na Slovensku celkovo sedem. Ich spoločným znakom je významná deprivácia vo všetkých siedmich sledovaných rokoch. Najhoršia je situácia v okresoch Kežmarok, Vranov nad Topľou a Rimavská Sobota, ktoré okrem zachytenej chudoby vo všetkých rokoch charakterizuje aj nepriaznivý trend, čo znamená, že v posledných troch sledovaných rokoch vykazujú nárast depriváčných položiek. Uvedené okresy možno právom považovať za chronické okresy chudoby s vysokou depriváciou. O niečo lepšie sú na tom okresy Sabinov a Sobrance, ktoré naopak v sledovaných rokoch zaznamenali pokles výskytu depriváčných položiek. Okresy Revúca a Rožňava počas celého obdobia vykazovali chudobu v dvoch depriváčných položkách, čo v rámci tohto typu okresov chudoby indikuje ich stabilnú a zároveň strednú úroveň deprivácie.

Obr. 5. Typy okresov z aspektu dĺžky trvania chudoby

Typ 2 – *Okresy dlhodobej chudoby* (long-term poverty) predstavujú okresy, v ktorých bola zaznamenaná významná deprivácia v piatich sledovaných rokoch. Celkovo do tohto typu patria dva okresy chudoby, a to okresy Gelnica a Trebišov. V rámci tohto typu je horšia situácia v okrese Gelnica, ktorý až v troch rokoch vykazoval depriváciu vo všetkých troch položkách a v ďalších troch rokoch v dvoch položkách. Okres Trebišov zaznamenal v piatich rokoch depriváciu „len“ v dvoch položkách.

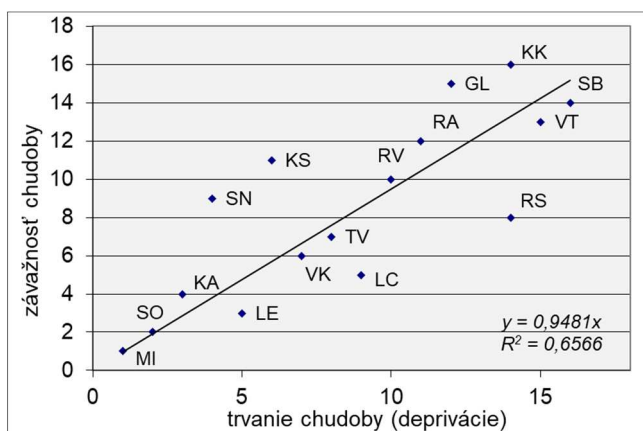
Typ 3 – *Okresy dočasnej (prechodnej) chudoby* (temporary poverty), v ktorých deprivácia bola zachytená v troch (okres Veľký Krtíš) alebo štyroch sledovaných rokoch (okresy Lučenec a Košice-okolie). Kým okres Veľký Krtíš sa vyznačuje vysokou depriváciou v dvoch rokoch, okres Lučenec len v jednom roku, okres Ko-

šice-okolie ju nevykazuje ani v jednom roku. Naopak, z aspektu vývoja môžeme zlepšenie (pokiaľ ide o vývoj sledovaných deprivácií) sledovať práve v okrese Veľký Krtíš.

Typ 4 – *Okresy krátkodobej chudoby* (short-term poverty). Tento typ je charakterizovaný nízkou depriváciou okresu, aj to len v jednom, maximálne dvoch sledovaných rokoch. Do tohto typu patria štyri okresy chudoby, a to okresy Levoča, Krupina, Spišská Nová Ves a Michalovce. V rámci tohto typu je najhoršia situácia v okrese Levoča, ktorý vykazoval depriváciu v dvoch rokoch. Z aspektu vývoja horšie vyznieva situácia pre okres Krupina vykazujúci depriváciu k roku 2012, okres Spišská Nová Ves k roku 2006 a okres Michalovce k roku 2004.

VZŤAH MEDZI ZÁVAŽNOSŤOU A DĹŽKOU CHUDOBY NA SLOVENSKU

Vzťah medzi sledovanými fenoménmi je možné, a v mnohých prípadoch výhodné, skúmať pomocou regionálnych dát. Ich využitím môžeme získať širšiu poznatkovú bázu, pomocou ktorej sa dá dokázať platnosť alebo neplatnosť hypotézy potvrdzujúcej alebo zamietajúcej sledovaný vzťah a vykonať jeho detailnejšiu evaluáciu a exaktnejšiu explanáciu. Vykonaná korelačná analýza a dosiahnuté hodnoty Spearmanovho korelačného koeficientu (ďalej S_{kk}) medzi sledovanými javmi nám ukázali silnú koreláciu (hodnota S_{kk} 0,8102). Ako vidíme na obr. 6, meranými bodmi možno preložiť priamku, ktorá má rastúci charakter. Priebeh priamky indikuje, že medzi sledovanými javmi ide o priamu lineárnu závislosť. Zistená vysoká korelácia medzi sledovanými fenoménmi ukazuje, že ťaživosť sociálnej situácie priamoúmerne rastie s dĺžkou chudoby. V súčasnosti absentujú, resp. len osamote sa vyskytujú schémy, ktoré by dokázali vystihnúť a v plnej miere interpretovať získané poznatky. Ako vhodné explanačné schémy sa javia schémy založené, resp. vychádzajúce zo sociálnych teórií nerovností, núdze, nedostatku a exklúzie. Obrázok 6 súčasne zachytáva pozíciu jednotlivých okresov chudoby z aspektu hodnôt závažnosti a trvania ich chudoby. Indikuje poradie okresov z aspektu sledovaných atribútov, ako aj vzájomnú pozíciu atribútov (atribútovú súvislosť) v jednotlivých okresoch.

Obr. 6. Závislosť medzi trvaním a závažnosťou chudoby v chudobných okresoch SR

Zdroj: ŠÚ SR (2005 – 2017) a ÚPSVaR (2005 – 2017).

ZÁVER

Časové aspekty chudoby patria k málo prebádaným témam, pričom absolútne absentujú nielen v slovenských, ale aj v širších stredoeurópskych geografických výskumoch. Väčšina priestorovo orientovaných vedcov, ktorí sa venujú problémom chudoby, sa prevažne zameriava na priestorovú diferenciu a koncentráciu chudoby v priestore. Takýto výskum však zostáva len v polohe sledovania úrovne chudoby vo vyčlenených priestorových jednotkách a v identifikácii chudobných oblastí, okresov, areálov alebo jadier chudoby. Napriek tomu, že výskum časových aspektov chudoby, zvlášť výskyt chronickej chudoby v niektorých územiach, má vysokú relevanciu, je táto problematika stále na okraji záujmu. Z uvedených dôvodov vznikol aj tento príspevok, ktorý prináša detailnejší pohľad na výskyt pretrvávajúcej chudoby na úrovni relatívne malých priestorových jednotiek. Jeho prínos vidíme v troch rovinách. V rovine teoreticko-konceptuálnej predstavuje všeobecný teoretický rámec a významné súvislosti takýchto výskumov a súčasne poukazuje na ich spoločenský význam. Príspevok potvrdil význam štúdia predmetnej problematiky a zosystematizoval existujúce najdôležitejšie poznatky o problematike. V rovine empirickej ide o pilotný pokus, ktorého prínos spočíva v konkrétnej analýze a identifikácii najvýznamnejších časových aspektov chudoby v okresoch chudoby na Slovensku a ich typizácii. Na základe dĺžky pozorovaného obdobia (v zhode s autormi Muffels et al. 2000) možno v OCH potvrdiť zastúpenie všetkých štyroch časových typov chudoby, ktoré určujú ich profil na časovej osi. Analýza okrem iného ukázala, že vyše polovica zo sledovaných okresov chudoby (9 zo 16) sa vyznačuje chronickou (7) alebo dlhodobou chudobou (2). Súčasne ukázala, že v sledovanom období okresy chudoby vykázali určitú, značne diferencovanú dynamiku. Výrazné rozdiely medzi regiónmi boli dokázané aj z aspektu ich vývojových trendov. Uvedené skutočnosti poukazujú na heterogenitu, rozdielne predpoklady a potenciál, ktoré v jednotlivých okresoch znamenajú prehĺbenie ich chudoby, alebo naopak skutočnosť, že časom sa z nej niektoré môžu vymaniť. A konečne tretí prínos spočíva v potvrdení stanovenej hypotézy, že aj na Slovensku medzi závažnosťou a trvaním chudoby existuje priamy vzťah. Ťažké formy chudoby a extrémna chudoba priamoúmerne rastú s jej trvaním a najviac postihujú chronicky chudobné okresy. Výsledky poukazujú na skutočnosť, že CHCH sa vyskytuje v okresoch, pre ktoré je charakteristická kombinácia neistôt spojených najmä s nedostatočným hospodárskym rozvojom, nepriaznivým trhom práce (nedostatok pracovných miest a nevhodná štruktúra pracovných príležitostí), viacnásobným regionálnym znevýhodnením (nepriaznivá poloha, vonkajšia i vnútorná periféria, atď.), nedostatočnou infraštruktúrou, nepriaznivými štruktúrami obyvateľstva (napr. zvýšeným podielom prestarnutého obyvateľstva alebo naopak detskej zložky populácie), slabým ľudským a pracovným kapitálom (z aspektu vzdelania, kvalifikácie, atď.), sociálnou exklúziou a inými nevýhodami identifikovaných okresov. Možno konštatovať, že na Slovensku je ťaživá chudoba v chronicky chudobných okresoch, podobne ako aj v iných krajinách, spájaná s veľkým počtom osôb závislých na sociálnych dávkach najmä v dôsledku dlhodobej nezamestnanosti, s rastúcim počtom zadlžených osôb a domácností, vysokým podielom viacdetných a rastom jednorodičovských rodín závislých od sociálnej pomoci, rastúcim podielom ľudí bez domova, dlhodobou koncentráciou chudobných ľudí v určitých periférnych, resp. marginálnych územiach s nulovým alebo nízkym ekonomickým rastom. Obyvateľstvo žijúce v takýchto okresoch sa nachádza v priestorovej pasci chudoby, z ktorej je veľmi ťažké sa vymaniť.

Výskumy a analýzy temporality a časopriestorových aspektov chudoby sú dôsledkom a reakciou na spoločenské výzvy a požiadavky súvisiace s tvorbou nových prístupov sociálnej a regionálnej politiky, ktorých nevyhnutnou súčasťou sú i kompletné informácie o vývoji a trvaní chudoby v postihnutých okresoch. Na druhej strane sporadické výsledky, ktoré sú v súčasnosti k dispozícii, sú málo akceptovateľné, nedostatočne aplikované a často manipulované. Je samozrejme potrebné naďalej skúmať uvedené vzťahy, analyzovať dlhšie časové horizonty a rozšíriť analýzy o ďalšie dôležité (časové) charakteristiky chudoby. Zároveň je nutné získané výsledky vhodne interpretovať v rámci ekonomických, geografických, sociologických a ďalších teórií. Z aspektu využitia výsledkov je potrebné identifikovať spoločné a špecifické črty a príčiny v okresoch, ktoré podmieňujú a determinujú obdobie trvania a úroveň chudoby. Takto a podobne orientované výskumy nám môžu poskytnúť potrebné informácie a poznatky pre identifikáciu determinantov chudoby a rozšíriť možnosti pri hľadaní príčin, podmienok a faktorov chudoby v konkrétnych regiónoch. Získané poznatky prezentované v príspevku, či už z oblasti teoreticko-konceptuálnej alebo konkrétne výsledky empirického výskumu na Slovensku, predstavujú určitý rámec, ktorý môže byť aplikovaný aj v iných krajinách.

Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu č. 2/0009/18 financovaného grantovou agentúrou VEGA.

LITERATÚRA

- BARRETT, C. B., CARTER, M. R. (2013). The economics of poverty traps and persistent poverty: empirical and policy implications. *The Journal of Development Studies*, 49, 976-990.
- BIRD, K., HIGGINS, K., HARRIS, D. (2010). *Spatial poverty traps. Working Paper 321 and CPRC Working Paper 161*. London (Overseas Development Institute – ODI) and Chronic Poverty Research Centre – CPRC).
- CARTER, M. R., BARRETT, C. B. (2006). The economics of poverty traps and persistent poverty: an asset-based approach. *The Journal of Development Studies*, 42, 178-199.
- CHRONIC POVERTY RESEARCH CENTRE (2004). *Chronic poverty report 2004-05. CPRC Working Paper 13*. Manchester (CPRC, University of Manchester).
- CHRONIC POVERTY ADVISORY NETWORK – CPAN (2014). *Chronic poverty report 2014-15*. London (Overseas Development Institute).
- DORLING, D., PRITCHARD, J. (2010). The geography of poverty, inequality and wealth in the UK and abroad: because enough is never enough. *Applied Spatial Analysis and Policy*, 3, 1-106.
- GORDON, D., ADELMAN, L., ASHWORTH, K., BRADSHAW, J., LEVITAS, R., MIDDLTON, S. (2000). *Poverty and social exclusion in Britain*. York (Joseph Rowntree Foundation).
- HULME, D., MOORE, K., SHEPHERD, A. (2001). *Chronic poverty: meanings and analytical frameworks. CPRC Working Paper 2*. Manchester (Institute of Development Policy and Management – IDPM, University of Manchester).
- HULME, D., SHEPHERD, A. (2003). Conceptualising chronic poverty. *World Development*, 31, 403-423.
- HULME, D., MCKAY, A. (2005). *Identifying and understanding chronic poverty: beyond monetary measures. Working paper 30*. Manchester (Chronic Poverty Research Centre – CPRC, University of Manchester, University of Bath).
- JALAN, J., RAVALLION, M. (2000). Is transient poverty different? Evidence for rural China. *The Journal of Development Studies*, 36(6), 82-99.
- JENKINS, S. P. (2011). *Changing fortunes: income mobility and poverty dynamics in Britain*. Oxford (Oxford University Press).

- MICHÁLEK, A., VESELOVSKÁ, Z. (2016). Identifikácia okresov chudoby na Slovensku, ich vývoj a zmeny v rokoch 2001 – 2011. In Michálek, A., Podolák, P., eds. *Regióny chudoby na Slovensku*. Bratislava (Geografický ústav SAV), pp. 31-49.
- MUFFELS, R., FOUARGE, D., DEKKER, R. (2000). *Longitudinal poverty and income inequality: a comparative panel study for the Netherlands, Germany and the UK*. MPRA Paper No. 13298. OSA Institute for Labour Studies.
- SHEPHERD, A., SCOTT, L. (2011). *Tackling chronic poverty: the policy implications of research on chronic poverty and poverty dynamics*. Chronic Poverty Research Centre (CPRC). Manchester (The University of Manchester).
- ŠSTATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY (2005 – 2017). *RegDat*, [Online]. Dostupné na: www.statistics.sk [cit: 2017-03-23].
- UK DEPARTMENT FOR INTERNATIONAL DEVELOPMENT (2013). *Regional dimension of poverty and vulnerability in Nepal*. Summary Report. Discussion Paper (UK DFID), [Online]. Dostupné na: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/204015/Regional-Dimensions-PovertyNepal.pdf [cit: 2014-12-07].
- ÚPSVaR (2005-2017). *Nezamestnanosť: štvrťročné štatistiky*, [Online]. Dostupné na: <http://www.upsvar.sk/statistiky/nezamestnanost-stvrtrocne-statistiky/> [cit: 2017-04-03].

Anton Michálek

TEMPORALITY OF POVERTY IN SELECTED DISTRICTS OF SLOVAKIA

This article focuses on conceptual-methodological and empirical aspects of the study of poverty temporality in pre-identified spatial units – the districts of poverty. In addition to the theoretical and methodological objectives, it focuses on monitoring the duration of poverty in poverty districts, identifying their types, identifying chronically poor districts, and examining the relationship between the severity of poverty and its duration in Slovakia. To achieve the above objectives, methods of period analysis, component analysis and Spearman correlation coefficient were used.

The results of the analysis revealed the differentiated character of the identified poverty districts from the aspect of its duration. Based on their time classification and categorization, a high representation of districts of chronic poverty can be noted. From the 16 poverty districts, more than half include chronically poor districts, all of which are characterized by three key features of permanent poverty – persistence (long duration), multidimensionality and severity. The results also confirmed the hypothesis of a significant correlation between the severity of poverty (depth) and the chronicity of poverty (persistence). The high correlation between these observed phenomena has shown that social tensions are growing steadily with the persistence of the poverty.

The main contribution of this article is to provide a general conceptual guide and one of the solutions on how to analyze the most significant time characteristics of poverty and their relationship to the level of poverty in selected spatial units. The presented concepts and methodical procedures for the identification of chronically poor districts, the complex time typology of poverty regions and the determination of the degree of dependence between the duration and the level of poverty, can be used and applied in countries with a comparable socio-economic situation and development of Central and Eastern Europe.

